

نگاهی به وضعیت حدیث در فضای مجازی

محمدجواد حسینی^۱

حدیث شیعه در طول تاریخ شاهد فراز و فرودهای بسیاری بوده است. دغدغه‌های دوره حضور معصومان علیهم‌السلام، بیشتر، صدور و ضبط احادیث بود و در دوران غیبت، تمرکز فزون‌تری بر شیوه‌های نشر و ماندگاری احادیث وجود داشت. تاریخ نشان می‌دهد که کاربست روایات نیز در علوم مختلف و زندگی مردم دست‌خوش تغییراتی شده است. در عصر کنونی که تکنولوژی به‌صورت فراگیر در ابعاد مختلف زندگی بشر رسوخ کرده، بهره‌گیری از حدیث نیز عصر تحول را تجربه می‌کند. ارتباط دوسویه حدیث با تکنولوژی، از یک سو بهره‌هایی را به‌دنبال داشته و از سوی دیگر، آسیب‌هایی را در پی داشته است. امروزه حدیث در فضای مجازی، با اقبال بیشتری مواجه شده و در چگونگی و تنوع نشر آن تغییراتی را به‌وجود آمده است. منظور از فضای مجازی، همه گونه‌ها و زیرشاخه‌های عرصه دیجیتال مانند اینترنت (موتورهای جستجو)، پیام‌رسان‌ها، نرم‌افزارهای ارائه و تحلیل داده، برنامه‌های کاربردی (اپلیکیشن‌ها) و هوش مصنوعی است. به عبارت دیگر، در بحث پیش‌رو، انواع شیوه‌ها و بسترهای تولید، پردازش و عرضه دیجیتالی را مورد نظر قرار می‌دهیم. در این نوشتار، تلاش کرده‌ایم تا در کنار بیان قوت‌ها و بهره‌ها، آسیب‌ها و چالش‌های حضور حدیث در فضای مجازی را نیز بررسی کرده و پیشنهادهایی برای رونق و اتقان آن ارائه کنیم.

نگارنده در بخش حدیث «مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی» فعالیت دارد. طی ارتباط با مردم و پرسش‌های حدیثی آنان می‌توان به برخی از محاسن و مشکلاتی که توسط فضای مجازی در حدیث شیعه ایجاد شده، پی برد. بر این اساس، نکاتی که در این نوشتار مطرح شده مسائل روز و بر اساس تجربه میدانی است.

الف) وضعیت‌سنجی

ابتدا خوب است به «هست»‌ها بپردازیم تا سپس به «باید»‌ها برسیم. «هست»‌ها را در دو قسمت «قوت‌ها» و «ضعف‌ها» بررسی می‌کنیم.

۱. سردبیر (m.javadhasani@yahoo.com).

۱. قوت‌ها

در این قسمت به برخی از بهره‌های دوسویه حدیث و فضای مجازی اشاره می‌شود.

۱/۱. مخاطبان فراوان

دنیای مجازی توانسته با جذابیت‌های بسیار، کاربران انبوهی را جذب و شیفته خویش کرده و گاهی تا سر حد اعتیاد برساند. آمارهای رسمی از کاربران اینترنت در کشور و بهره‌گیران از پیام‌رسان‌ها و شبکه‌های اجتماعی، گویای این فراوانی است. احادیث و حکمت‌های معصومان علیهم‌السلام نیز جذابیت‌های ذاتی فراوانی دارد و بنا بر فرمایش امام رضا علیه‌السلام:

اگر مردم زیبایی و شکوه سخن ما را دریابند حتماً پیرو ما

می‌شوند.^۲

قدم نخست برای تحقق این فرمایش، نشر و رساندن حدیث به مخاطب است. باز نشر برخی از معارف حدیثی در تارنماهایی که اساساً مخاطب، برای مطالعه حدیث به آن مراجعه نمی‌کند، مانند خبرگزاری‌های سیاسی نشان می‌دهد که حتی در این فضاها نیز می‌توان مخاطبانی برای حدیث یافت. امروزه فضای مجازی توانسته لایه‌های اجتماعی را درنور دیده و گونه‌های مخاطب و نگرش‌های مختلف را در دسترس قرار دهد. شاید این فراگیری، مهم‌ترین بهره‌ای باشد که در عرصه نشر حدیث بتوان از فضای مجازی برد. در برابر، حدیث نیز محتوای ارزشمندی است که توانسته مخاطبان بیشتری را برای دنیای دیجیتال جذب نماید و این بهره، طرفینی است.

۲/۱. آسانی نشر

از گذشته دور، کتابت و حفظ نگاهشده‌ها، یکی از دغدغه‌های اصلی فرهیختگان بوده است. حدیث نیز چنین دورانی را گذراند و حتی گاهی با منع کتابت مواجه شد. پس از مکتوب‌سازی و حفظ احادیث، نشر مکتوبات، مسأله بعدی است. مشکلات حمل و نقل، آتش‌سوزی، رطوبت و حیوانات موزی، بخشی از آسیب‌های انتقال میراث مکتوب بوده است. شاید راویان و محدثان پیشین، تصور نمی‌کردند که روایات نگاهشده‌ها بر روی پوست و کاغذ و منتقل شده به یک یا چند شاگرد را بتوان در لحظه‌ای، به هزاران نفر در فاصله‌های دور و نزدیک رساند. این بهره موجب شده تا بتوان انبوهی از اطلاعات آرشیوی و یا ترویجی را با کم‌ترین هزینه مالی و زمانی در اختیار مخاطبان قرار داد. امروزه نرم‌افزارها، سامانه‌ها، پرتال‌ها و ... حجم قابل‌توجهی از احادیث و مطالب پیرامون آن را در خود جای داده و به مقدار بسیار در میان مخاطبان، منتشر شده است.

۲. معانی الاخبار، ج ۱، ص ۱۸۰: فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عِلِمُوا مُحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا.

۳/۱. تلفیق حدیث با هنر

این ویژگی موجب اقبال بیشتر مخاطبان و اثرگذاری فزون‌تر حدیث می‌شود. همراهی گزاره‌های حدیثی با صوت، عکس، طرح، فیلم کوتاه و مصادیق دیگر هنر، ماندگاری بیشتری را در پی خواهد داشت. فضای مجازی بستری است برای گره‌زدن هنر با احادیث؛ اتصالی که رشد ظرفیتی را به‌وجود می‌آورد. البته در این حالت اگر حدیث به درستی گزینش نشده و با پیوست هنری منتشر شده باشد، تغییر و جایگزین کردن آن کاری دشوار بوده و این فرصت به تهدید تبدیل خواهد شد.

۴/۱. امکان جست‌وجوی محتوا

جست‌وجو و یافتن حدیث در دنیای مجازی، قابلیت کاربردی است. این ویژگی، کمک فراوانی به متخصصان و تولیدکنندگان محتوای حدیث‌پایه کرده و نیز مخاطبان را در یافتن احادیث یاری می‌دهد. در گذشته، محدثان، ساعت‌ها و یا حتی روزهایی را برای یافتن احادیث مشابه، در راستای فهم بهتر یک روایت، صرف می‌کردند؛ اما امروزه با جست‌وجوهای سریع و دقیق می‌توان احادیث مربوط به یک موضوع را به‌سادگی در منابع مختلف یافت.

۵/۱. دسترسی آسان به منابع حدیثی

یکی از چالش‌های همیشگی کارشناسان حدیث، دسترسی به منابع بوده است. هنوز بسیاری از منابع حدیثی و یا نسخه‌های خاص، به‌صورت خطی باقی مانده است. ابزار دیجیتال و ارتباطات مجازی، امکانی را ایجاد کرده که تصویر نسخه‌های خطی از کتابخانه‌ای در یک کشور به دست پژوهشگران سراسر دنیا برسد. این امکان در نسخه‌های چاپی، مقالات و پایان‌نامه‌ها نیز وجود دارد. استفاده از همه منابع موجود و میراث گذشتگان، موجب رشد کمی و کیفی بسیاری در تولیدات حدیثی شده است.

۶/۱. تولید محتوای ارزشمند حدیث‌پایه

فضای مجازی از بیهودگی، خرافات، خشونت، شهوت و ادعاهای واهی در رنج است. مخاطبان بسیاری، تشنه حقیقت و هدایت هستند. آشنایی با معارف دینی، خواسته بخش قابل توجهی از کاربران فضای مجازی است. گاهی بیان زیبایی یک استدلال، تمثیل، راهکار و ... با بهره‌گیری از روایات، موجی در فضای مجازی ایجاد می‌کند و بازدهی‌های میلیونی را رقم می‌زند. ابزارهای تولید محتوا برای فضای مجازی بسیار ساده است و تقریباً همه متخصصان حدیثی می‌توانند به قدر توان و زمان خود، محتوا تولید کنند. تنوع در تولیدات نیز یکی دیگر از ویژگی‌های این عرصه است. می‌توان گفت در این فضا تقریباً برای همه تولیدات، بیننده و شنونده وجود دارد. گاهی یک حدیث‌شناس می‌تواند، سایت، وبلاگ، کانال و گروه شخصی داشته باشد و یا در تولید نرم‌افزار و اپلیکیشن، مشارکت کند و یا در صفحات مجازی خود به پرسش‌های حدیثی مخاطبانش پاسخ دهد.

۷/۱. تحلیل و داده‌پردازی

با پیشرفت سریع فن‌آوری دیجیتال، می‌توان توقع داشت که به‌زودی همه میراث گذشتگان در قالب‌های مجازی منتشر شود. سپس با ظهور نرم‌افزارهای تحلیل داده، می‌توانیم جهشی در تولید محتوا از معارف اهل بیت (ع) را شاهد باشیم.

ارتباط دوسویه حدیث و فضای مجازی فرصت‌هایی را برای هر دو به‌وجود آورده است. گاهی ابزار دیجیتال در نشر و تولید محتوا به حدیث کمک می‌کند و گاهی حدیث، مخاطبانی را برای فضای مجازی جذب کرده و نیازشان را تأمین می‌کند. اگر از این ارتباط دوسویه به‌صورت هدفمند و هوشمندانه استفاده شود، می‌توان راه را برای فضای مجازی پاک هموار نموده و از این ابزار برای تبلیغ دین بهره گرفت.

۱. چالش‌ها

ارتباط حدیث و فضای مجازی، همراه با قوت‌های یادشده، آسیب‌هایی را متوجه حدیث می‌کند که توجه به آن و برنامه‌ریزی برای مواجهه، می‌تواند از شدت اشکال‌ها بکاهد.

۱/۲. تقطیع احادیث

یکی از اشکالات اساسی نشر حدیث در فضای مجازی، گزینش و تقطیع نادرست است. در فضای نشر مکتوب نیز چنین تقطیعی وجود دارد که معمولاً هدف آن جلوگیری از تکرار نوشتار و صرفه‌جویی در وقت و ادوات نوشتاری است. این صرفه‌جویی‌ها در دنیای دیجیتال معنای چندانی ندارد. در برابر، هدف عمده از تقطیع و گزینش در فضای مجازی، القای نظر و تدلیس معناست. افراد و گروه‌های مختلف برای تقویت و یا تضعیف یک دیدگاه، بخشی از یک روایت را گزینش کرده و قراین و بخش‌های دیگر را حذف می‌کنند تا مخاطب تصور کند که معصوم (ع) بدون پیشینه، چنین مطالبی را فرموده است.

۲/۲. نشر احادیث ضعیف

سرعت، یکی از شاخصه‌های دنیای دیجیتال است. حضور افراد غیر متخصص و یا مغرض در این عرصه سبب شده تا بسیاری از متون ضعیف و برگرفته از منابع ناشناخته با سرعت بسیار در دسترس همگان قرار گیرد. گاهی حتی مطالبی که سخن معصوم نیست، بدون گذر از پالایشگاه‌هایی که در گذشته بر سر راه نشر مکتوب وجود داشت، به نام معصومان (ع) منتشر می‌شود. برای نمونه می‌توان به دستورالعمل‌های معنوی که از قول و سیره برخی عارفان، صوفیان و عالمان به عنوان نسخه مجرب گزارش شده، اشاره کرد که پس از مدتی به نقل از معصوم در فضای مجازی دست‌به‌دست می‌شود.

۳/۲. ترجمه و شرح نادرست

کاربران غیر عرب و یا عرب‌هایی که از زبان عربی دوره صدور، فاصله گرفته‌اند، نیازمند ترجمه و شرح حدیث هستند. متصدیان تولید محتوا در عرصه مجازی برای برآوردن خواسته‌های مخاطبان خود، از هر منبعی استفاده می‌کنند. گاهی ارائه ترجمه و شرح نادرست از یک روایت، نه تنها، جایگاه بلند حدیث را از نظر محتوا تنزل می‌دهد بلکه سبب ایجاد شبهاتی در ذهن مخاطب می‌گردد. برای نمونه به این روایت توجه نمایید:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أُطْلَبُوا الْحَيْرَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوهِ فَإِنَّ فِعَالَهُمْ أَحْرَىٰ أَنْ تَكُونَ حَسَنًا.^۳

برخی، روایت را این‌گونه ترجمه کرده‌اند:

خیر و خوبی را فقط نزد «زیارویان» و یا «خوب‌رویان» جستجو کنید! اگر چنین باشد، پرسش‌هایی پیش می‌آید؛ مانند این که اگر کسی در خلقت خود، صورت زیبایی نداشت، اهل کار خیر نبوده و امیدی به خیر او نیست؟ در واقع این مشکل از ترجمه غیر دقیق عبارت «حِسَانِ الْوُجُوهِ» به‌وجود آمده که ترجمه دقیق‌تر و مناسب‌تر آن، چنین است:

خیر را در نزد گشاده‌رویان بجوئید، زیرا انتظار خوش‌عملی از آنان سزاوارتر از ترش‌رویان و مردمان اخمو است.^۴
این ترجمه، مشکل پیشین را ندارد و با روح دین که شرافت و کرامت انسان‌ها را به تقوای آنان می‌داند، تعارضی نخواهد داشت.

۴/۲. تولید و نشر احادیث ساختگی و اسرائیلیات

نشر اسرائیلیات و خرافات، موجب ایجاد اعتقاد نادرست، انحراف و شبهه می‌شود. گاهی در فضای مجازی شاهد روایات ساختگی و عجیبی هستیم که با استفاده از روش‌های القای مؤثر در میان متدینان نیز منتشر و توسط خودشان به سرعت نشر داده می‌شود. برای نمونه می‌توان به روایاتی که در دوران ابتدایی شیوع ویروس کرونا منتشر شد، اشاره کرد. این فعالیت‌ها گاهی از سوی دشمنان دین و گاهی از سوی ساده‌دلان و ناآگاهان پشتیبانی می‌شود.

۳. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۷۴.

۴. ترجمه عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۳۵.

۵/۲. بحران استناد

در صفحات مجازی، روایات بدون سند و منبع به آسانی تبادل می‌شود و مخاطبان نیز به سادگی اعتماد می‌کنند. گاهی برخی تولیدکنندگان محتوا برای مطالب خود، مستندات کم‌ارزش و یا جعلی درج می‌کنند و معمولاً مورد اعتراض کسی قرار نمی‌گیرد. برای نمونه در سال‌های اخیر با اوج‌گیری شوق به زیارت اربعین، عبارت «فَفِرُّوا إِلَى الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَام» در فضای مجازی به عنوان حدیث منتشر شده است. در برخی صفحات مجازی، مستند این عبارت، کتاب «شَعْبَةُ الْحُسَيْنِيَّة» شمرده شده و بسیاری از مخاطبان نیز آن را کافی دانسته و به عنوان یک روایت مستند و معتبر به این جمله نگاه می‌کنند؛ درحالی‌که این کتاب، منبع حدیثی نیست و جالب این‌که چنین جمله‌ای در آدرس مذکور وجود ندارد. اکنون بحث ما درباره صحت معنا و یا محتوای این مطلب نیست؛ بلکه انتقادمان به شیوه ارائه و پذیرش مطالب در فضای مجازی است.

۶/۲. سوق دادن مخاطبان به سوی خرافات

در گذشته ايراد عجیب و غریب در برخی از کتاب‌ها با نسخه‌های محدود وجود داشت که مدیریت آنها چندان سخت نبود؛ اما امروزه سایت‌ها و کانال‌های متعددی با ترویج این مطالب، سعی در جذب مخاطب دارند. ذائقه جامعه نیز به گونه‌ای تغییر کرده که بسیاری از مردم دوست دارند ره صدساله را یک‌شبه طی کنند. در این شرایط، ارائه ايراد و اذکار غیر مأثور با اسم «ذکر مجرب» و ... مشتریان زیادی دارد. گویا در فضای مجازی برای همه چیز، ذکر و دستورالعمل دیده می‌شود. نتیجه این بی‌سامانی و خرافه‌گرایی آن است که مخاطب گمان می‌کند بن‌مایه دین بر پایه چنین مسائلی شکل گرفته است.

۷/۲. انتشار بدون تبیین احادیث

فهم روایات اهل بیت علیهم‌السلام نیاز به تخصص دارد؛ چراکه از زمان صدور فاصله بسیاری گرفته‌ایم و فهم بیشتر روایات نیازمند آگاهی از فضای صدور، قراین، واسطه‌ها و خانواده حدیث است. امروزه در فضای مجازی، تکرار روایات بدون توجه به معنای دقیق آن منتشر می‌شود و گاهی مخاطبان از آن استفاده کرده و نتیجه‌ای نمی‌گیرند و یا اثر معکوس می‌بینند و همین، موجب بدبینی آنها به گزاره‌های دینی می‌شود.

۸/۲. سایه پردازی از حدیث برای همه چیز

برخی اصرار دارند که برای همه کارها و موضوعات کلی و جزئی، مؤید و شاهی از روایات، دست و پا کنند. حتی در دوره‌ای تلاش کردند تا با استفاده از حدیث، تولید نسل را کاهش دهند. آنها

از روایاتی همچون «قَلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارِينَ»^۵ بدون ملاحظه موضوع، فضای صدور و خانواده حدیث استفاده کردند. این شیوه در میان مدّت، سبب بی‌اعتمادی مردم به احادیث اهل بیت علیهم‌السلام خواهد شد و تصوّر می‌شود که منابع روایی، کشکولی بی‌هدف است که هر وقت، هر آن‌چه لازم بود، می‌توان از آن خارج کرد!

۹/۲. نشر احادیث معارض و تقیه‌ای

نگاه غیر متخصصانه و غیر جامع به احادیث، سبب می‌شود تا احادیثی بدون توجه به فضای تقیه‌ای آن روز یا امروز و یا بدون توجه به روایات معارض، منتشر شود. این احادیث باید پیش از انتشار در فضای عمومی، توسط کارشناسان حدیثی ارزیابی و تحلیل شود و در صورت نیاز، همراه با تبیین و وجه جمع منطقی، در اختیار مخاطب قرار گیرد.

۱۰/۲. بی‌توجهی به ویژگی‌ها و سطح مخاطب

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی دسترسی آزاد به همه مطالب است. همین خصوصیت، بزرگ‌ترین چالش را در برخورد با فضای مجازی پیش روی جوامع قرار داده است. در نظر نگرفتن شرایط، سن، جنسیت، فرهنگ، نژاد، سطح دانشی مخاطب و ...، می‌تواند برای کاربران این ابزارها آسیب‌زا باشد. اگر گران‌قیمت‌ترین و باارزش‌ترین چاقوی دنیا را در اختیار کودکی قرار دهیم، نه تنها برای او سودی ندارد بلکه سبب آسیب‌رساندن به او شده و ممکن است آن وسیله ارزشمند نیز ضایع شود. امیر مؤمنان علیه‌السلام در این باره می‌فرماید:

وَاضِحُ الْعِلْمِ عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِهِ ظَالِمٌ لَهُ.^۶

آن حضرت در سخن دیگری می‌فرماید:

وَلَيْسَ كُلُّ الْعِلْمِ يَسْتَطِيعُ صَاحِبُ الْعِلْمِ أَنْ يُفَسِّرَهُ لِكُلِّ النَّاسِ
لِإِنَّ مِنْهُمْ الْقَوِيَّ وَالضَّعِيفَ وَ لِأَنَّ مِنْهُ مَا يُطَاقُ حَمَلُهُ وَ مِنْهُ مَا لَا
يُطَاقُ حَمَلُهُ إِلَّا مَنْ يُسَهِّلُ اللَّهُ لَهُ حَمَلَهُ وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ مِنْ خَاصَّةٍ
أَوْلِيَاءِهِ.^۷

همه علم، چنان نیست که صاحب آن بتواند آن را برای تمام مردم بیان کند؛ زیرا برخی از مردم [در عقل]، قوی و برخی ضعیف‌اند و برخی دانش‌ها قابل تحمّل و بعضی غیر قابل تحمّل‌اند، مگر برای آن‌که از اولیای مخصوص خداوند باشد که خدا، شنیدن آن را برایش آسان کند و او را در این کار، کمک رساند.

۵. قرب الاسناد، ص ۱۱۶.

۶. عیون الحکم و المواعظ، ص ۵۰۴: آن که علم را به غیر اهلش می‌سپارد، بدان ستم کرده است.

۷. التّوْحِيد، ص ۲۶۸.

هنگامی که می‌خواهیم احادیث اهل‌بیت (علیهم‌السلام) را در اختیار عموم قرار دهیم، شایسته است که ملاحظاتی را در نظر بگیریم. بدون کنترل فجازی، انسان‌ها در معرض آسیب قرار می‌گیرند. در این قسمت به بخشی از آسیب‌ها و چالش‌هایی که برای احادیث اهل‌بیت (علیهم‌السلام) در فضای مجازی رخ می‌دهد، اشاره شد. در هر فضا و ابزاری که پای غیر متخصص به عنوان تولیدکننده و یا مصرف‌کننده در میان باشد، لوازم و شرایط سختی وجود دارد که اگر رعایت نشود، می‌تواند اصل موضوع را دچار چالش کند.

ب) راهکارها

شاید بهترین نسخه برای وضع موجود، پیش‌بینی و پیشگیری باشد. شایسته بود که چنین کاری قبل از گسترش فضای مجازی و ارتباط‌گیری با حدیث، انجام شود؛ ولی به هر حال، زمان آن گذشته و اکنون باید به‌دنبال نسخه درمان باشیم. برای بهبود وضعیت موجود، راهکارهایی به ذهن می‌رسد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۱. کنش‌گری متخصصان حدیث

ورود فعال حدیث‌شناسان و حدیث‌پژوهان به فضای مجازی به صورت سازمان‌یافته و یا خودجوش، می‌تواند درمانی برای برخی از آسیب‌ها باشد. ورود آب تازه و زلال می‌تواند وضعیت را کمی شفاف کرده و از کدورت آن بکاهد. خوب است کسانی که دغدغه حدیث دارند، برای نشر صحیح احادیث قوی و تولید محتوای صحیح تلاش کنند تا محتوای ضعیف، کم‌رنگ شود.

۲. تهیه سند «صیانت از حدیث»

در این سند، همه لوازم نشر حدیث در فضای شفاهی، مکتوب و دیجیتال با هدف انتشار صحیح روایات اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و به دور از مانع‌تراشی، تبیین می‌شود. سپس اجرای این سند جزو شرایط نشر حدیث شده و گروهی بر آن نظارت خواهند کرد.

۳. توجیه متولیان

می‌توان با برگزاری جلسات پیوسته، تولیدکنندگان، گردانندگان و دیگر دست‌اندرکاران فضای مجازی را نسبت به شرایط نشر حدیث، توجیه کرد. این جلسات می‌تواند بر بسیاری از افراد یادشده، اثر گذاشته، خود آنها را نسبت به نشر حدیث، حساس کند. یکی از توصیه‌های قابل ارائه به این گروه‌ها، استفاده از مشاوران حدیثی است.

۴. برگزاری دوره‌های آموزشی در مراکز علمی

یکی از راه‌های توانمندسازی افراد مرتبط با حدیث در فضای مجازی، طراحی سرفصل‌های آموزشی و برگزاری آن است. همچنین می‌توان در مجموعه سرفصل‌های رشته‌های مرتبط با حدیث نیز دروسی مانند «حدیث و رسانه» و یا «حدیث و فضای مجازی» را در نظر گرفت. شاید آموزش حدیثی متخصصان و کاربران فضای مجازی، کاری زمان‌بر باشد؛ اما یک حدیث‌شناس را می‌توان با هزینه مادی و معنوی کمتری به ابزارهای لازم در عرصه دیجیتال مسلط نمود.

۵. ایجاد بسترهای فنی داخلی و قابل رصد

سوگمندان، مدیریت اصلی فضای مجازی در خارج از کشور بوده و امکان کنترل آن ضعیف است. ایجاد اینترنت ملی و حمایت از پیام‌رسان‌های بومی، می‌تواند برخی از آسیب‌های انتشار حدیث در فضای مجازی را کاهش داده و در مخاطبان، ایجاد اعتماد کند.

۶. سیاست‌گذاری

پشتیبانی فکری از ارتباط حدیث با فضای مجازی یکی از راهکارهای غلبه بر سویه‌های تهاجمی عرصه دیجیتال است. خوب است گزاره‌های مختلف این ارتباط، گردآوری شده و بر روی آن کار مطالعاتی، فکری و پژوهشی انجام شود. سپس نتیجه این کار در نشست‌های علمی با حضور کارشناسان مطرح شده و جمع‌بندی آن به عنوان سیاست‌های ارتباط حدیث با فضای دیجیتال، منتشر گردد. هدف این پشتیبانی فکری، ایجاد ارتباط سازنده بوده و خطاً قرمز آن، حفظ حدیث اهل بیت (علیهم‌السلام) و انتقال صحیح میراث است.

۷. احیای سنت اجازه

یکی از مهم‌ترین راهکارهای حفاظت و ترویج صحیح حدیث، احیای اجازات نقل حدیث در فضای حقیقی و انتقال آن به فضای مجازی است. بسیاری از مشکلات و چالش‌های حدیثی در سال‌های اخیر به‌خاطر حذف شیوه صحیح و کارآمد قدما مبنی بر صدور اجازات حدیثی به‌وجود آمده است. حذف و تشریفاتی‌شمردن این سنت عقلایی، ضربه‌های بزرگی به حدیث وارد کرده و گویا هنوز راهی برای مقابله با این ضربه‌ها پیدا نشده است! درحالی‌که راهکار مترقی قدمای مسلمان در لزوم اجازه برای نشر حدیث، قابل احیا بوده و کارآیی دارد. با احیای این سنت، فضای مجازی نیز که برون داد نقل شفاهی و مکتوب است، قابل مدیریت خواهد بود.

جمع‌بندی

سال‌هاست که برخی دلسوزان، داد مظلومیت حدیث سر داده‌اند. این تلاش، سبب ایجاد شوری دوچندان برای نشر روایات شده است. گسترش امکانات در فضای حقیقی و مجازی در کنار حمایت‌های جمهوری اسلامی، انتشار حدیث را شتاب بخشید. در کنار پیشرفت‌ها و برکاتی که نشر گسترده حدیث به وجود آورده، سوگمندانه آسیب‌هایی نیز متوجه این میراث گرانبها شده است. شاید اگر همین سرعت و شیوه را ادامه دهیم، در سال‌های آینده با خود بگوییم: ای کاش بر طبل مظلومیت حدیث کوبیده نمی‌شد! بدون تهیه و تدبیر زیرساخت‌ها، انتشار حدیث، موجب بی‌اعتباری آن نزد بسیاری از مردم خواهد شد. با طراحی و اجرای راهکارهایی که به برخی از آنها در این نوشتار اشاره شد، می‌توان از گستردگی و عمق آسیب‌ها کاست.

نشریه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث از نگاه‌هایی که حاوی طرح‌ها و پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت نشر حدیث در عرضه دیجیتال باشد، استقبال و نسبت به انتشار آنها اهتمام دارد.

کتابنامه

۱. التوحید، محمد بن علی ابن بابویه، تحقیق سید هاشم حسینی، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۳۹۸ق.
۲. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ترجمه حمیدرضا مستفید و علی‌اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق، اول، ۱۳۷۲ش.
۳. عیون اخبار الرضا علیه السلام، محمد بن علی ابن بابویه، تحقیق سید مهدی لاجوردی، تهران، نشر جهان، اول، ۱۳۷۸ق.
۴. عیون الحکم و المواعظ، علی بن محمد لیثی واسطی، تحقیق حسین حسینی بیرجندی، قم، دارالحدیث، اول، ۱۳۷۶ش.
۵. قرب الاسناد، عبدالله بن جعفر حمیری، تحقیق مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، قم، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، اول، ۱۴۱۳ق.
۶. کمال الدین و تمام النعمه، محمد بن علی ابن بابویه، تحقیق علی‌اکبر غفاری، تهران، اسلامیه، دوم، ۱۳۹۵ق.
۷. معانی الاخبار، محمد بن علی ابن بابویه، تحقیق علی‌اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۴۰۳ق.